

П.А. Трубчык,
дацэнт кафедры славянскай гісторыі і метадалогіі гістарычнай навукі
БДПУ імя М. Танка, кандыдат гістарычных навук

НАЦЫЯНАЛЬНАЕ ПЫТАННЕ Ў ПРАГРАМНЫХ ПАЛАЖЭННЯХ ЛІБЕРАЛЬНЫХ ПАРТЫЙ НА ТЭРЫТОРЫІ БЕЛАРУСІ Ў ПАЧАТКУ ХХ СТ.

У артыкуле даследуюцца пазіцыі у сферы нацыянальнай палітыкі ліберальных партый, якія распаўсюджвалі сваю дзейнасць у пачатку ХХ ст. на беларускія землі. Характарызуюцца сацыяльна-эканамічныя і палітычныя перадумовы дзейнасці гэтых партый на тэрыторыі Беларусі, а таксама ўплыў гэтых фактараў на выпрацоўку праграмных палажэнняў па нацыянальным пытанні.

Грамадска-палітычнае жыццё ў паўночна-заходніх губернях у канцы ХІХ – пачатку ХХ ст. было цесна звязана як з агульнарасійскімі палітычнымі ўмовамі, так і іх мясцовай спецыфікай. У прыватнасці яно вызначалася асаблівым палітычным курсам, які праводзіўся ў гэтым рэгіёне расійскім самаўладдзем, шматнацыянальным складам насельніцтва, спецыфікай сацыяльна-эканамічнага развіцця. Афіцыйных дакументаў, якія б абвясчалі асноўныя прынцыпы нацыянальнай палітыкі ў Расійскай імперыі, да пачатку ХХ ст. не існавала. У такіх умовах вялікую цікавасць уяўляе вызначэнне пазіцый палітычных партый па нацыянальным пытанні, якія значна пашырылі ў гэты перыяд свой уплыў на шматлікія працэсы грамадска-палітычнага, сацыяльна-эканамічнага і нацыянальна-культурнага развіцця, ў тым ліку і на беларускіх землях.

Задачай артыкула з’яўляецца даследаванне на прыкладзе 5-ці паўночна-заходніх губерняў пазіцый ліберальных партый па нацыянальным пытанні.

Праграмныя палажэнні, галоўныя напрамкі дзейнасці партый і груп ліберальна-кансерватыўнага кірунку ў пачатку ХХ ст. адлюстраваны ў публікацыі Д.С. Лаўрыновіча [1]. Гісторыю польскага грамадска-палітычнага руху, ў тым ліку і партый ліберальнага кірунку, на беларускіх і літоўскіх землях гэтага ж перыяду разгледзеў А.Ф. Смалянчук [2]. Аб’ектам спецыяльнага даследавання адзначаная тэма ў айчыннай гістарыяграфіі не з’яўлялася.

З пачаткам першай расійскай рэвалюцыі і апублікаваннем Маніфеста ад 17 кастрычніка 1905 г. паскорылася ідэйна-палітычнае самавызначэнне партый ліберальна-буржуазнага кірунку. Яшчэ ў 1902 – 1904 гг. у земскіх губернях складваўся “Саюз земцаў-канстытуцыяналістаў”, а пад кіраўніцтвам П. Струве пачаў дзейнічаць “Саюз вызвалення”. Пачынаючы з кастрычніка

1905 г. на аснове гэтых арганізацый аформілася Канстытуцыйна-дэмакратычная партыя (КДП), якая ў хуткім часе стала галоўнай партыяй расійскага лібералізму. У партыю ўвайшлі прадстаўнікі інтэлігенцыі, сярэдняй гарадской буржуазіі, частка памешчыкаў. У гэты ж перыяд правыя групы буржуазіі, земскіх чыноўнікаў і ліберальных памешчыкаў аб'ядналіся ў “Саюз 17 кастрычніка”, які выступіў за ўсталяванне ў Расіі канстытуцыйна-манархічнага ладу на аснове палажэнняў Маніфеста ад 17 кастрычніка 1905 г. Акрамя таго, ліберальнай ідэалогіі, асабліва пры вырашэнні нацыянальнага пытання, прытрымліваліся некаторыя польскія палітычныя партыі, якія распаўсюджвалі сваю дзейнасць на тэрыторыю Беларусі.

У Беларусі арганізацыі кадэтаў існавалі ў Магілёве, Гомелі, Пінску і Віцебскай губерні. У той жа час, у цэлым беларуская буржуазія не мела значных палітычных пазіцый сярод партый ліберальна-буржуазнага лагера. Яна знаходзілася пад моцным уплывам, з аднаго боку, рускага капіталу, а з другога – яўрэйскага і польскага. У такіх умовах яна вымушана была лавіраваць і заставалася палітычна неарганізаванай. У час рэвалюцыі ў мясцовыя партыйныя арганізацыі кадэтаў уваходзілі і прадстаўнікі сацыяльных нізоў: рабочыя, рамеснікі, служачыя, сяляне. Для пашырэння ўплыву сярод насельніцтва гэтыя арганізацыі выдавалі свае мясцовыя органы друку. У беларускіх губернях належалі кадэтам ці іх падтрымлівалі “Северо-Западный край”, “Северо-Западное слово”, “Минский листок”, “Северо-западный голос”, “Новая заря”, “Свободное слово”, “Голос провинции”, “Витебская жизнь”, “Могилевский голос” [3, с. 122].

12 – 18 кастрычніка 1905 г. адбыўся ўстаноўчы з'езд КДП, дзе была прынята яе праграма. Ужо першы яе пункт абвешчаў роўнасць перад законам усіх расійскіх грамадзян без розніцы полу, веравызнання і нацыянальнасці. Усялякія саслоўныя адметнасці і абмежаванні асабістых і маёмасных правоў усіх этнічных груп насельніцтва прапаноўвалася адмяніць; гарантавалася свабода сумлення і веравызнання. Канстытуцыя павінна была забяспечыць усім грамадзянам права свабоднага культурнага самавызначэння, а менавіта “поўную свабоду ўжывання розных моў і дыялектаў у грамадскім жыцці, свабоднае заснаванне і ўтрыманне навучальных устаноў, сходаў, саюзаў і арганізацый, якія маюць на мэце захаванне і развіццё мовы, літаратуры і культуры кожнай народнасці” [4, с. 34–35]. Права народаў Расійскай імперыі на палітычнае самавызначэнне ў праграме не было. Увядзенне абласной аўтаноміі прадугледжвалася толькі для Каралеўства Польскага.

Пытанне аб абласной аўтаноміі разглядалася яшчэ на земска-гарадскім з'ездзе ў верасні 1905 г., на якім з дакладам “Аб правах нацыянальнасцей і дэцэнтралізацыі” выступіў адзін з лідараў партыі кадэтаў Ф.Ф. Какошкін.

Дакладчык падкрэсліў, што “практычнае ажыццяўленне гэтай ідэі на ўсёй тэрыторыі Расійскай імперыі з’яўляецца невырашальнай задачай, паколькі само пытанне аб формах аўтаноміі і, у прыватнасці, аб межах аўтаномных абласцей можа выклікаць рознагалоссе і ўзмацніць нацыянальную барацьбу” [5, с. 32–33]. З гэтай прычыны “пытанне аб абласной аўтаноміі можа быць вырашана толькі пасля ўсталявання правоў грамадзянскай свабоды і народнага прадстаўніцтва з канстытуцыйнымі правамі”. Лічачы, што пытанне аб аўтаноміі на той момант знаходзілася “за межамі практычнай палітыкі”, ён, тым не менш, выказаў сваё разуменне гэтай праблемы. “Мясцовая аўтаномія, – адзначаў Ф.Ф. Какошкін, – не парушае дзяржаўнага адзінства, калі яна ўстанаўліваецца агульнадзяржаўным законам, які вызначае яе межы”. У гэтым выпадку адзначалася, што “...дапускаецца магчымасць увядзення абласной аўтаноміі і ўтварэння абласных прадстаўнічых сходаў, якія выбраны на аснове ўсеагульнага выбарчага права і валодаюць правам удзелу ў заканадаўчай уладзе па пытаннях мясцовага значэння”. Акрамя таго, “прынятыя мясцовымі прадстаўнічымі сходамі законы маглі атрымаць юрыдычную сілу толькі ў тым выпадку, калі яны былі зацверджаны прадстаўнікамі цэнтральнай улады” [6, с. 14]. Пры такой пастаноўцы пытання размова, па сутнасці, ішла аб распаўсюджванні на аўтаномную вобласць прынцыпаў мясцовага самакіравання. Ф.Ф. Какошкін неаднаразова падкрэсліваў, што “абласная аўтаномія і мясцовае самакіраванне сутнасць з’явы аднаго і таго ж парадку”, што аўтаномія ўсяго толькі “вышэйшая ступень развіцця мясцовага самакіравання” [6, с. 7].

Выключэнне з агульных правіл, на думку Ф.Ф. Какошкіна, можна было б зрабіць толькі для Польшчы і ў некаторай ступені для Фінляндыі. Прадугледжвалася, што адразу ж “пасля ўсталявання агульнаімперскага дэмакратычнага прадстаўніцтва з канстытуцыйнымі правамі” Польшча ў этнічных межах будзе выдзелена ў “асобную аўтаномную адзінку з сеймам, што выбіраецца на аснове ўсеагульнага, прамога, роўнага і тайнага галасавання, пры ўмове захавання дзяржаўнага адзінства імперыі” [5, с. 6–7, 34]. Пры гэтым з-пад кампетэнцыі сейма выключаліся бюджэт, знешняя палітыка, чыгунка, пошта, тэлеграф і тэлефон. Што ж датычыцца законаў, якія выдае сейм, то яны падлягалі зацвярджэнню расійскім імператарам. На чале кіравання ў Польшчы знаходзіцца намеснік, які таксама прызначаецца імператарам. Для Фінляндыі праграма КДП прадугледжвала аднаўленне канстытуцыі, што забяспечыла б ёй асаблівае дзяржаўнае становішча.

Для іншых нацыянальнасцей, па меркаванні Ф.Ф. Какошкіна, на той гістарычны момант неабходна было рэалізаваць патрабаванне культурнага самавызначэння. Пад гэтым ён перш за ўсё разумеў прадастаўленне кожнай народнасці права карыстацца роднай мовай ва ўсіх сферах грамадскага

жыцця, заснаванне навучальных устаноў, якія маюць на мэце захаванне і развіццё мовы, літаратуры і культуры. “Усе абмежаванні ў гэтай вобласці ў адносінах да народнасцей, якія не маюць магчымасці развіваць уласную нацыянальную культуру, – адзначаў ён, – толькі замаруджваюць і ўскладняюць натуральны мірны працэс аб’яднання іх з дамінуючымі народнасцямі, у адносінах жа да народнасцей больш развітых і моцных прыводзяць да супрацьлеглых сваёй мэце вынікаў, выклікаюць з іх боку жорсткае супрацьстаянне і сепаратысцкія імкненні” [5, с. 44].

Такім чынам, цэнтральным пунктам кадэцкай нацыянальнай праграмы было патрабаванне культурнага самавызначэння народнасцей, што ўваходзілі ў склад Расійскай імперыі. Патрабаванне даць народам Расіі права на тэрытарыяльную аўтаномію і палітычнае самавызначэнне кадэты адхілялі.

Перыядычныя выданні кадэтаў у большасці сваёй складалі апазіцыю вялікадзяржаўнай шавіністычнай трактоўцы нацыянальнага пытання. Газета “Северо-Западный край” вырашэнне яўрэйскага пытання, ліквідацыю “ненармальнага становішча” яўрэйскага насельніцтва бачыла ў характэрнай для лібералаў прававой плоскасці. Ва ўласных артыкулах і ў перадрукаваных з іншых выданняў газетаю актыўна праводзілася думка пра неабходнасць прадастаўлення яўрэям “агульных грамадзянскіх правоў” [7]. Беларускага пытання для друкаваных органаў КДП не існавала. Матэрыялы пра беларусаў, якія змяшчаліся ў гэтых выданнях, не насілі характару нацыянальна-палітычнага асэнсавання, а разглядаліся з пазіцыі прызнання “этнаграфічнай самабытнасці” беларусаў. Тым не менш, публікацыі беларускіх фальклорных матэрыялаў, этнаграфічных артыкулаў, паэзіі на беларускай мове садзейнічалі росту цікавасці грамадскасці да беларускага народа, былі прагрэсіўнай з’явай ва ўмовах ганенняў на беларускую культуру [8; 9].

8 – 12 лютага 1906 г. на I з’ездзе ў Маскве было завершана арганізацыйнае афармленне “Саюза 17 кастрычніка” – палітычнай партыі, якая, на думку саміх акцыябрыстаў, сімвалізавала пераход Расіі на шлях да канстытуцыйнай манархіі. Да восені 1906 г. у склад Саюза ўвайшлі прадстаўнікі Гандлёва-прамысловай партыі, Партыі прававога парадку, Канстытуцыйна-манархічнага саюза і некаторых іншых. Партыя была аформлена як арганізацыя буйной гандлёва-прамысловай і фінансавай буржуазіі і памешчыкаў, якія перайшлі або пачалі перавод сваёй гаспадаркі на капіталістычныя ўмовы развіцця. Сярод яе членаў былі таксама прадстаўнікі інтэлігенцыі і чыноўнікі. Старшынёй ЦК партыі першапачаткова быў абраны Д.М. Шыпаў (тайны саветнік, былы старшыня Маскоўскай губернскай земскай управы), а затым яго змяніў А.І. Гучкоў (дырэктар праўлення Маскоўскага ўліковага банка) [10, с. 113].

Арганізатарамі аддзелаў “Саюза 17 кастрычніка” ў гарадах беларускіх губерняў выступалі мясцовыя рускія чыноўнікі, а таксама памешчыкі і прадстаўнікі праваслаўнага духавенства. Губернскія, гарадскія і павятовыя аддзелы акцыбрыстаў дзейнічалі ў Віцебску, Гродна, Магілёве і Мінску. Друкаванымі органамі партыі ў Беларусі былі “Минская речь”, “Минское слово” і “Витебский голос”.

Першы варыянт праграмы “Саюза 17 кастрычніка” быў апублікаваны ў газеце “Слова” яшчэ на стадыі станаўлення партыі ў лістападзе 1905 г. і ў далейшым неаднаразова перапрацоўваўся. Акцыбрысты падтрымалі палажэнне Маніфеста аб увядзенні дэмакратычных свабод (слова, друку, сходаў і саюзаў) і грамадзянскага раўнапраўя без розніцы полу, нацыянальнасці і веравызнання. У той жа час агаворвалася немагчымасць “тэрміновага і безумоўнага вырашэння яўрэйскага пытання”. Увогуле, па многіх пазіцыях, што тычыліся ажыццяўлення нацыянальнай палітыкі ў дзяржаве, акцыбрысты былі салідарныя з партыямі манархічнага кірунку. Мінскі камітэт “Саюза 17 кастрычніка” на старонках газеты “Минская речь” змясціў асноўны пункт праграмы партыі па нацыянальным пытанні: “Захаванне адзінства і непадзельнасці дзяржавы з адхіленнем усялякіх дапушчэнняў, накіраваных прама ці ўскосна на адасабленне асобных яе частак у аўтаномныя правінцыі або самастойныя палітычныя адзінкі” [11]. Акцыбрысты, такім чынам, адмаўлялі магчымасць надання аўтаномій асобным часткам імперыі. Выключэннем, на іх думку, магла стаць толькі Фінляндыя.

Пачатак рэвалюцыі 1905 – 1907 гг. і палітычныя ўступкі, на якія быў вымушаны пайсці царызм спрыялі ажыццяўленню польскага нацыянальнага руху. У гэтым руху канчаткова вылучыліся дзве плыні: “краёвы рух”, які падзяляўся на кансерватыўны і ліберальна-дэмакратычны кірункі, і рух прыхільнікаў Польскай дэмакратычна-нацыянальнай партыі (ПДНП).

У сваёй дзейнасці краёўцы-лібералы прызнавалі роўнасць палякаў, беларусаў, літоўцаў і яўрэяў як карэнных народаў Беларусі і Літвы. Яны выступалі супраць усіх праяў нацыянальнага шавінізму, падтрымлівалі сувязі з польскімі дэмакратамі і партыяй кадэтаў. У той жа час яны заставаліся на перыферыі польскага руху і не мелі шырокай падтрымкі на тэрыторыі Беларусі [2, с. 125].

Яшчэ ў лістападзе 1905 г. былі спробы стварыць краёвую партыю, аднак ні беларусы, ні літоўцы не праявілі да яе цікавасці. Партыя аказалася нежыццяздольнай і хутка знікла [12, с. 246]. Супярэчнасці яшчэ на стадыі станаўлення палітычнай арганізацыі паказалі, што дамінуючымі ў асяроддзі краёўцаў былі кансерватыўныя погляды. Выступаючы з пазіцыяй краёвых інтарэсаў, частка землеўладальнікаў – палякаў беларускага паходжання

разлічвала захаваць сваё пануючае становішча на Беларусі і Літве. З гэтай прычыны нацыянальнае пытанне яны цесна звязвалі з вырашэннем аграрнага. У аснову сваёй дзейнасці яны паклалі эканамічныя патрабаванні: абаранялі інтарэсы землеўладальнікаў, выступалі супраць адчужэння памешчыцкіх зямельных уладанняў, разлічваючы такім чынам захаваць сваё эканамічнае дамінаванне ў краі. Для іх, як і прыхільнікаў ПДНП, было характэрным негатыўнае стаўленне да нацыянальна-культурных патрабаванняў як беларускага, так і літоўскага рухаў [13]. Урэшце яшчэ ў перыяд рэвалюцыі пазіцыі большасці краёўцаў-кансерватараў эвалюцыяніравалі ў бок польскасці.

Такім чынам, ідэалогія краёвасці адлюстроўвала погляды пэўнай часткі беларускага грамадства, хоць стаць дамінуючай так і не здолела. Тым не менш, як лічыць шэраг даследчыкаў, краёўцы ўнеслі значны ўклад у пераадоленне этнічных і сацыяльных канфліктаў у краі [14, с. 234]. Найперш гэта датычыцца прадстаўнікоў ліберальна-дэмакратычнага кірунку, якія, пашыраючы ідэю адзінства нацыі незалежна ад культурнай і канфесійнай прыналежнасці, закладвалі традыцыі барацьбы супраць ідэалогіі этнічнага шавінізму.

Што тычыцца праграмных палажэнняў кадэтаў і акцыбрыстаў, то яны зводзіліся да патрабавання свабоды культурна-нацыянальнага самавызначэння. Адначасова неабходна ўлічваць, што на першым плане для гэтых партый стаялі сацыяльныя і палітычныя пытанні. Актыўнасць у нацыянальнай сферы пагражала ўскладненнем вырашэння гэтых праблем. Была насцярожанасць, што абвясчэнне права нацыі на самавызначэнне можа справакаваць рост сепаратызму або патрабаванне аўтаноміі найменш падрыхтаваных для гэтага народнасцей. У дачыненні да Беларусі прадугледжвалася шырокае самакіраванне для вырашэння пытанняў, звязаных з мясцовымі патрэбамі.

Літаратура

1. Документы общероссийских партий и организаций либерального направления в Беларуси (1905 – 1918 гг.) : хрестоматия ; учеб.-метод. пособие / УО «МГУ им. А.А. Кулешова» ; авт.-сост. Д.С. Лавринович. – Могилев, 2010. – 344 с.
2. Смалянчук, А. Паміж краёвасцю і нацыянальнай ідэяй. Польскі рух на беларускіх і літоўскіх землях. 1864 – люты 1917 г. / А. Смалянчук. – СПб. : Неўскі прасцяг, 2004. – 406 с.
3. Политические партии России в период революции 1905–1907 гг. : количественный анализ : сб. ст. / АН СССР, Ин-т истории СССР. – М., 1987. – 243 с.
4. Политические партии России. Конец XIX – первая треть XX в.

Документальное наследие. Съезды и конференции конституционно-демократической партии. 1905 – 1920 : в 3 т. – М., 1997. – Т. 1: 1905 – 1907.

5. О правах национальностей и децентрализации : доклад бюро съезду земских и городских деятелей 12–15 сентября 1905 г. и постановления съезда. – М. : Народное право, 1905. – 48 с.

6. Кокошкин, Ф. Областная автономия и единство России / Ф. Кокошкин. – М. : Народное право, 1906. – 15 с.

7. Заседание городской думы // Северо-Западный край. – 1904. – 24 авг. – С. 1.

8. Минский листок. – 1895. – 5 мая. – С. 1–2.

9. Минский листок. – 1902. – 24 июня. – С. 2.

10. Вернигоров, В.И. Политические партии и общественные движения в России и Беларуси : вторая половина XIX – первая треть XX в. / В.И. Вернигоров. – Минск : Амалфея. – 2003. – 175 с.

11. Минск. 5 января // Минская речь. – 1906. – 5 янв. – С. 1.

12. Смалянчук, А. Краёвая партыя Літвы і Беларусі / А. Смалянчук // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі : у 6 т. / Рэдкал.: М.В. Біч [і інш.]. – Мінск : БелЭн, 1993–2003. Т. 4. Кадэты – Ляшчэня / Рэдкал.: Г.П. Пашкоў [і інш.]. – 1997. – 432 с.

13. Багдановіч, А. Пра беларускую мову // Kurjer Litewski. – 1905. – № 14. – С. 3.

14. Гісторыя беларускай дзяржаўнасці ў канцы XVIII – пачатку XXI ст. : у 2 кн. – Кн. 1 / А.А. Каваленя [і інш.] ; рэдкал. : А.А. Каваленя [і інш.] ; Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т гісторыі. – Мінск : Беларус. навука, 2011. – 584 с.

РЭЗІЮМЭ

Разглядаецца нацыянальнае пытанне ў праграмных палажэннях ліберальных партый на тэрыторыі Беларусі ў пачатку XX ст. Вывучаецца спецыфіка дзейнасці гэтых партый на беларускіх землях. Зроблены вывад аб тым, што на першым плане для партый ліберальнага кірунку стаялі сацыяльныя і палітычныя пытанні. Актыўнасць у нацыянальнай сферы пагражала ўскладненнем вырашэння гэтых праблем. У дачыненні да Беларусі прадугледжвалася шырокае самакіраванне для вырашэння пытанняў, звязаных з мясцовымі патрэбамі.

SUMMARY

The national question in the program positions of the liberal parties in Belarus in the early of XXth century is considered. The specificity of activities of these parties in the Belarusian lands is researched. It is concluded that in the foreground for the liberal parties were social and political issues. Activity in the national sphere threatened to complicate of salvation of these problems. For

Belarus was provided widespread government to solve issues related to local needs.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ